

Kranjske šole in Habsburžani, njihovi pospeševalci.

(Konec.)

Zaradi tega vstreglo se je Kranjskim stanovom na vso moč, da jih je pozval Leopold II., neprijatelj vseh Josipovih reform, naj izjavijo svoje želje in pritožbe. Spomenica do Leopolda obseza 52 pol. Gledé šolstva so omenili:

Od ustanovljenja liceja bil je pouk po vsej deželi vsake šolnine prost, še le l. 1784. in pozneje obložili so ga ž njo ter iz teh dijaških doneskov ustanovili štipendije. Toda kako težavno je, kako štipendijo dobiti, ko morajo ubogi dijaci še le po večletnem učenju svojo sposobnost in vrednost dokazati, mej tem pak tudi ti reveži sami šolnino plačevati. Pa še pozneje, ko postanejo sposobni, leži jim toliko zaprek na poti, da nimajo starši revnih dijakov res nikacega dobička od štipendij. Ta naprava je grob za najboljše talente, škodljiva je državi, nepravična proti revežem, za Kranjsko, za siromaško Kranjsko, pak popolnoma pogubljiva. Stanovi prosijo toraj, naj se odpravi šolnina iz licej in gimnazij.

Manj razumna pak je bila druga prošnja ter ne dela Kranjskim stanovom posebne časti. Obrnili so se namreč z vso silo proti ljudskim šolam, ki ne dosejajo svojega namena. Sila, z katero so se ustanovljale, djali so, napravila jih je škodljive. Pristudile so se zavoljo teženj, ki so se naložile občinam in posestnikom. Zaničujejo se zato, ker se je vsled njih mladina odtegnila poljedelstvu, ki je v očéh ljudstva, ki sodi vedno po prvem utisu, vendar njen jedini poklic, zaničujejo se, ker je vlada učitelje le z lepimi obeti pitala in jih pahnila v revo. — Tudi vspeh ni tak, kakor se je pričakoval. Z površnimi vajami v čitanji in pisanji opravljeno je bilo vse. Izobraževanje uma in srca se od učiteljev, ki jim je manjkalo obeh, in pri plači, slabši, kakor navadnega hlapca, ni moglo pričakovati. Največ dijakov naučilo se je le toliko, kolikor je potreba, da so sami seboj in z vsem svetom nezadovoljni. Odpravijo naj se toraj zoprne trivijalne šole po kmetih ter se vpeljejo po potrebi le v mestih in trgih.¹⁾

Teh vendar le prereakcionarnih in kratkovidnih tirjatev Leopold II. ni mogel nikakor dovoliti. Odpraviti je dal le generalni seminar, v katerem so se izrejali duhovniki po novih nazorih 18. stoletja. Nadzorovanje teologičnih študij oddalo se je z dvornim dekretom ddo. 4. julija 1790 zopet škofom. Mesto da bi bil pak Leopold II. ljudske šole odpravil, potegnil se je še celó zanje, ter ustanovil 8. februarija 1791. l. tako zvane „Konsese za študije“ v vsacem glavnem mestu. Konsesu oddajale so se vse šole tikajoče se zadeve in se njihovim udom imenovali le javni učitelji in za šolo zaslužni možje. Dobrim, vnetim učiteljem obetala se je boljša plača in častneje službe, ker pred vsem družem je bilo Leopoldu II. največ do tega, da zagotovi javnim učiteljem dolžno spoštovanje in vsled njihove naobraženosti po pravici pripadajoči jim vpliv.²⁾ A tekoj se te cesarske nade vendar niso še izpolnile, ker dve leti zatem tožil je naš Vodnik konsesu, „da učitelj sedaj nima druge časti, kakor katero si sam pridobi. Vse odlikovanje učitelja za njegovo službovanje je v šolskem prahu pokopano.“ Učiteljem v spodbudo priporoča toraj Vodnik povišanje plače in branjenje njihove časti in veljave.³⁾ Ta iz predsednika in šestih članov, namreč iz štirih zastopnikov štirih fakultet in iz jednega gimnazijskega in jednega ljudskega učitelja sestavljeni konses odpravil se je l. 1802. in vpeljala se zopet gimnazijska ravnateljstva. Prvi ravnatelj je bil Florijan Thanhauser, po njegovi smrti pak je dobil 17. avgusta 1798. l. naš Vodnik to mesto ter ga oddal 7. aprila l. 1807. Hladniku.⁴⁾

¹⁾ Mittheil. 1859, 45.

²⁾ Gimn. progr. 1861, 11.

³⁾ Gimn. progr. 1875, 26.

⁴⁾ Ibid. 26.

S šolskim letom 1807/08. vpeljal se je nov učni red, gimnazija imela je zopet šest razredov in šest učiteljev, katerim niso bili posamezni razredi, ampak posamezni predmeti odločeni. Vodniku pripala je zgodovina in zemljepisje, toda ker je kateheta manjkalo, prevzel je on začasno veronauk.⁵⁾

Omeni naj se, da so profesorji tadaj dijake tako milostno sodili, da je dobila v vsacem razredu več ko polovico dijakov „eminenco“. Da, zgodilo se je še celó, da se je dijakom, ki tega reda niso dobili, dovolilo, po končanem šolskem letu delati še enkrat izpit, če so hoteli prositi za štipendijo ali sprejem v kak dobrodelen zavod. L. 1809. je avstrijska vlada to strogo prepovedala.⁶⁾

Ko so prišli Francozi v deželo, ostalo je v prvem letu vse pri starem, l. 1810. pak je vlada vse šole po svoje uravnala. Ves pouk v Iliriji nadzoroval je „*l'inspecteur general de l'instruction publique dans le provinces illyriennes Rafael Zelli*“. Dosedanji liceji dobili so ime „*ecoles centrales*“ in so bili razdeljeni v zdravniški, kirurški, inženirsko-stavbarski in bogoslovni oddelek. Ravnatelj teh visocih šol nadzoroval je tudi druge šole. Gimnazija skrčila se je na tri razrede in njen ravnatelj bil je ob enem nadzornik začetnih šol; za to mesto imenovan je bil Vodnik ob enem tudi učitelj in ravnatelj umetnijske in rokodelske šole. Gimnazij je imela Kranjska pet: v Ljubljani, Kranji, Novem mestu, Postojini in Idriji in en licej v Ljubljani. Učni jezik je bil iz prva slovenski in nemški, pozneje pak francoski.

Preustrojila se je tudi mestna glavna šola z dvema razredoma, začetni predmeti učili so se slovenski. Dijaci, dovršivši ta dva razreda z dobrim vspehom, prestopili so v prvo latinsko šolo. Razen teh dveh bil je še tretji višji, nekaka meščanska šola za mladino, ki se ni dalje šolala. Nemščina dovolila se je v tem razredu le proti pogoju, da se ob enem uči tudi francoščina.⁷⁾

Le ljudskih trivijalnih šol po kmetih se francoska vlada ni dotaknila.⁸⁾

L. 1811/12. se je v šolstvu zopet mnogo spremenilo. „*Ecoles centrales*“ prekrstile so se v akademije, gimnazija pa v licej z dvema gramatikalnima in dvema humanitetnima razredoma.⁹⁾

Šolsko leto 1813/14. pričelo se je zopet pod avstrijsko vlado in vpeljal se je, „ker so imele francoske šole toliko hib in pomanjkljivosti“, stari red.¹⁰⁾ Francoski jezik se je začasno še učil (Hofkanzleidecr. 20. l. 1814.), a že konec tega šolskega leta se odpravil. (Studienhofcomm. 10. junija 1814.) S posebno gorečnostjo lotil se je Franc I. urejevanja in izboljšanja šol; v naslednjih dveh letih, leta 1814. in 1815., dobile so šole po večjem že tako lice, kakoršno so imele do svoje preustrojitve l. 1848.

Tudi mej bojnim hrupom pozabil ni Franc I. šol. Dajal je mnogo šolskih postav, ki so se po l. 1813. razglasile veljavne tudi za Kranjsko. 19. junija 1812 dal je ukaz, naj se napravijo natančne tabele o stanju ljudskega šolstva. 7. avgusta 1812 zahteval je strogo, naj se obiskovanje šol podpira z vso močjo. 8. februarja 1811 razglasila so se pravila za teologične študije. 5. januarja 1810 določil se je učni red natanko, ter se poudarjalo, naj se ga učitelji strogo držé, kar se pod francosko vlado ni zgodilo, ampak učitelji so poučevali, kakor se je njim ljubilo. 23. avgusta zahtevalo se je, naj se stavi učiteljem pri konkurzih jedno pedagogično vprašanje.

Ljubljanske teologične študije osnovala so se z nova 7. junija 1814. l., 8. junija pak medicinsko-kirurška fakulteta, kakor je bila pred l. 1809. 3. junija odpravili so na

⁵⁾ Ibid. 27.

⁶⁾ Provinzialgesetzsammlung 4. Febr. 1809.

⁷⁾ Gimm. progr. 1875, 28 in 29.

⁸⁾ Odlok c. kr. začasne vojaške in civilne vlade 6. nov. l. 1812.

⁹⁾ Gimm. progr. 1875, 30.

¹⁰⁾ Vsi tu navedeni dekreti nahajajo se v „*Provinzialgesetzsammlung*“ omenjenih let.

gimnaziji po Francozih vpeljano šolnino 12 frankov ter so ponovili ukaz od l. 1802., ko so se vse avstrijske gimnazije oprostile šolnine. Ljubljanska gimnazija bila je gimnazija drugega reda, 27. oktobra l. 1815. pak se je povzdignila v prvi red. Zanimiv je ukaz od 3. septembra l. 1815. Predlagalo se je, naj se ustanové na gimnaziji tri premije za dijake, ki bi se v nemščini najbolj odlikovali. Toda cesar je odgovoril, da bi se videlo, kakor bi se hotel s tem slovenski jezik na steno pritiskati, ter dejal, da ta predlog ne veljá.

Ob enem uredila se je Novomeška gimnazija proti pogoju, da so ji učitelji Frančiškani. Če bi pak ta red ne imel dovolj za pouk sposobnih članov, pridržé naj se le gramatikalni razredi. Vrhu tega je Franc I. poudarjal še, naj ta gimnazija šolskemu fondu, kolikor največ prizanaša.

S toliko skrbjo, kakor njegovi predniki, potegoval se je tudi Franc I. za povzdigo ljudske omike. 17. junija 1814. l. ukazal je, naj se pospešujejo šole ljudske povsod, kjerkoli jih ljudstvo želi. V početku se ni treba tudi nad pomanjkljivostimi spodtikati. Brezplačno za šolo ponudena soba, če tudi ni taka, kakor bi morala biti, je vendar boljša, ko nobena, ker ljudska naobraženost pričeti se mora jedino le pri ljudski šoli. Toda kmalo zatem je bil Franc I. drugega mnenja. Zadostovalo mu ni več, da so izrazile občine željo po šoli. 15. februvarija 1815. l. zapovedal je, da se na to ne more čakati, ampak se naj dela na vso moč za povzdigo ljudskih šol ter se pri tem nič ne prengli.

Tudi nedeljskim šolam obrnil je Franc I. vso svojo pozornost. Že 15. februvarija l. 1809. prepovedal je vzeti v službo pastirja, ki se ne izkaže s spričevalom kake ljudske šole; tisti otroci pa, ki nikakor ne morejo obiskovati redne šole, hoditi morajo vsaj ob nedeljah in praznikih od 1 do 3 v nedeljsko šolo. 7. junija 1814. l. ponovila sta se ukaza od 1. oktobra l. 1778. in 11. julija 1786., vsled kojih se je vsem rokodelskim učencem ukazalo, ves čas obiskovati nedeljsko šolo, ter napraviti 14 dni predno postanejo pomočniki, izpit pri katehetu. Od 21. marcija 1815. l. dalje morali so celó oni, ki so ljudske šole dobro zvršili, nedeljske šole obiskovati.

Učni jezik bil je v vseh ljudskih šolah, izvzemši šestih na Kočevskem, slovenski in že leta 1815. ukazala se je raba slovenskih knjig ter se ob enem ustanovila v Ljubljani stolica za slovenski jezik, a razen bogoslovcev so si to dobroto le malokateri v svoj prid obrnili.¹¹⁾

Od avstrijskih knezov tako podpirano kranjsko šolstvo vspelo se je polagoma na visoko stopinjo. L. 1848. bilo je na Kranjskem 7 glavnih, 92 trivijalnih in četrto dekliških šol, potem pa 5 industrijalnih in 101 nedeljska, v katerih se je učilo 21.297 otrok. Seveda so bile še jako pomanjkljive, ker 36.624 otrok ostalo je brez pouka in 1543 krajev ni imelo nobene šole.¹²⁾ *A l. 1848. prevzel je vladarstvo avstrijskih pokrajin presvitli cesar Franc Josip I., ki je povzdignil ljudsko šolstvo do tolike stopinje, da se primerja lahko s šolstvom najizobraženejših držav.*)* Ivan Verhovec.

Knjiga Slovénka

v
dobah XVI. XVII. veka.

Knjiga II. Sacrum Promptuarium.. Pars secunda. Venetiis 1691. 4°. 10 L. 590 Str. Approbatio je l. 1695; torej tudi knjiga ni mogla prej na svetlo. Naslov je

¹¹⁾ Mittheil. 1849, 17.

¹²⁾ Mittheil. 1849, 15.

^{*)} Pričujoči spis je ponatisnil „Učit. Tov.“, ker spada v šolstvo in času primerno razlaguje šolsko zgodovino, dasiravno ne potrjuje vseh nazorov in razsodkov, kateri se razodevajo v njem. Kakor pa je nedavno „Slovenec“ dal povod, da se je prvi zdanji pesnik slovenski océnil od vseh strani, tako gre tukaj „Učit. Tovarišu“ zasluga, da se zdaj tudi v sestavku: „Kranjske šole in Habsburžani, njihovi pospeševalci“ resnica lahko prav spozná. *Uredn.*